

Bitwa o Przemyśl. Alexandra Watsona obraz frontu wschodniego I wojny światowej¹

DOI 10.25951/4242

Pod koniec 2019 r. w renomowanym wydawnictwie brytyjskim Allen Lane ukazała się książka angielskiego historyka młodego pokolenia Aleksandra Watsona poświęcona oblężeniu Przemyśla podczas I wojny światowej. Jako specjalista w zakresie historii wojskowości i jako jeden z nielicznych autorów anglojęzycznych profesor Alexander Watson od lat zajmuje się historią środkowo-wschodniej Europy podczas Wielkiej Wojny 1914–1918. Jego pierwszą monografią była wydana w 2008 r. *Enduring the Great War: Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914–1918*, poświęcona ewolucji postaw żołnierzy pod wpływem doświadczeń wojny.

Uznanie środowiska naukowego przyniosła mu jednak książka *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War (1914–1918)* opublikowana w 2014 r. Książka ta stanowiła istotne novum na brytyjskim rynku wydawniczym, ponieważ autor napisał ją z perspektywy państw centralnych, chcąc lepiej zrozumieć motywację ich przywódców a także procesy zachodzące wśród społeczeństw środkowo-wschodniej Europy, prowadzące do powstania totalitarnych dyktatur, II wojny światowej oraz ludobójstwa. Cztery lata Wielkiej Wojny stały się okresem katastrofy dla starych imperiów Niemiec i Austro-Węgier, które znalazły się w stalowym pierścieniu państw Ententy. Mimo odnoszonych lokalnych sukcesów i pokonania Rosji nadzieje na ostateczne zwycięstwo się nie ziściły. Historia opowiadana przez Watsona jest zasadniczo historią zwykłych ludzi. Prowadzi on swoją narrację od entuzjazmu pierwszych dni wojny, w których większość społeczeństwa opowiedziało się za polityką starych elit, aż do jej ostatnich dni, w których te elity zostały całkowicie odrzucone. Odwrotnie niż większość anglosaskich badaczy Watson uznał, że klucz do tragicznej historii kontynentu europejskiego podczas II wojny światowej stanowią dzieje Europy Środkowej w latach

¹ A. Watson, *The Fortress: The Great Siege of Przemyśl*, London: Allen Lane, 2019, ss. 352.

1914–1918. Idealizując nieco poprzedni okres XIX w., niewolny przecież także od nacjonalizmów, stwierdził, że: „pierwsza wojna światowa stała się katastrofą dla Europy Środkowej i Wschodniej... Wojna zniszczyła strukturę wielonarodowych społeczeństw i dramatycznie zaostrzyła podziały rasowe, utrwalała antagonizmy wobec starej mniejszości, jaką stanowili Żydzi, a także powstałych wówczas nowych”². W jakimś stopniu Watson jest pierwszym historykiem zachodnim, który zakwestionował dotychczasową narrację historyczną opartą na dominancie doświadczeń frontu zachodniego w opisywaniu historii I wojny światowej i podkreślającą peryferyjność i wtórność tego, co się działo we wschodniej i środkowej Europie. Watson w swojej książce, jak już wspomniano, stawiając Europę Środkową i Wschodnią w centrum wydarzeń, zmienił tym samym nasze rozumienie pierwszej wojny światowej i historii Europy³. Pracę tę, co warto podkreślić, autor oparł na szerokich i bogatych źródłach pozyskanych w trakcie kwerendy w archiwach niemieckich, austriackich i polskich. Monografia ta uzyskała wiele wyróżnień, m.in. w 2014 r. „The Sunday Times” ogłosił ją książką historyczną roku, a Nowojorskie Towarzystwo Historyczne przyznało mu nagrodę Guggenheima-Lehrmana za najlepszą książkę z historii wojskowości.

W najnowszej książce Alexander Watson przypomina całkowicie nieznaną na Zachodzie, a na Wschodzie niemal zapomnianą, jeden z najważniejszych epizodów Wielkiej Wojny 1914–1918 – oblężenie Przemyśla⁴. Narrację rozpoczyna w momencie, gdy jesienią 1914 r. poprzednie plany walczących ze sobą bloków polityczno-militarnych poniosły fiasko, przynosząc im zarazem dotkliwe straty ludzkie i materialne. Na froncie zachodnim reakcją na to było przejście do wojny pozycyjnej. Na wschodzie najistotniejszym punktem stało się wówczas oblężenie starej austriackiej twierdzy – Przemyśla. To najdłuższe w ciągu całej wojny oblężenie twierdzy było jednocześnie jednym z punktów zwrotnych całej wojny na Wschodzie. Gdyby Rosjanom udało się zdobyć Przemyśl w 1914 r., wówczas

² A. Watson, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War (1914–1918)* New York 2014, s. 565–566.

³ Najbardziej rozwiniętą propozycję tego nurtu w historiografii europejskiej, który kwestionuje prymat frontu zachodniego w przedstawianiu I wojny światowej, a także kładącą nacisk na społeczny wymiar opisywanych wydarzeń militarnych i politycznych przedstawili ostatnio Włodzimierz Borodziej i Maciej Górny w dwutomowej monografii wydanej w latach 2014–2018; zob. W. Borodziej, M. Górny, *Nasza wojna*, t. 1, *Imperia 1912–1916*, Warszawa 2014, ss. 479; t. 2, *Narody 1917–1923*, Warszawa 2018, ss. 624.

⁴ W języku polskim najszerzej jak dotąd problemem tym zajmowali się: J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, wyd. 2 rozszerzone, Kraków 2008; oraz T. Idzikowski, *Twierdza Przemyśl. Powstanie – rozwój – technologie*, Krosno 2014.

otwarłyby się dla nich możliwości opanowania większości terenów Europy Środkowej. Długotrwałe oblężenie związało i wykrwawiło dużą część sił rosyjskich, co wraz z przegraną bitwą nad Jeziorami Mazurskimi pozbawiło armię rosyjską na dłuższy czas możliwości ofensywnych. Podobny skutek bitwa o Przemyśl odniosła dla armii austro-węgierskiej, która straciła ponad 800 000 żołnierzy. Według Watsona dalekosiężne skutki tego wydarzenia można porównywać z tymi, jakie podczas II wojny światowej wywarła bitwa o Stalingrad w latach 1942–1943.

Niewątpliwie twierdza przemyska, składająca się wówczas z 17 fortów głównych oraz 18 pomocniczych pierścieniem otaczająca na przestrzeni 48 km Przemyśl i budowana od połowy XIX w. przez Austro-Węgry, stanowiła oprócz Krakowa najważniejszą zaporę na północy państwa habsburskiego chroniącą je od ataku rosyjskiego. W ogromnym skrócie można powiedzieć, że jej przeznaczenie widziane oczami sztabowców austriackich zostało w latach Wielkiej Wojny spełnione. Miłośnicy historii wojskowości będą niewątpliwie usatysfakcjonowani zarówno sposobem, jak i zawartością recenzowanej pracy. W *The Fortress*, składającej z siedmiu rozdziałów, Watson prowadzi nas od początku oblężenia, gdy przez twierdzę przemyską przesuwali się kolejne oddziały rozbitej przez Rosjan armii austro-węgierskiej („A Broken Army”) poprzez obronę twierdzy w czasie pierwszego oblężenia („The Heroes”) i jego zakończenie („Storm”). Jest to preludium zmagani, w których od 17 września do 10 października 1914 r. prawie 100 000 żołnierzy armii rosyjskiej pod dowództwem gen. Dmitrija Szczerbaczowa próbowało zdobyć w kilku szturmach twierdzę Przemyśl. Operacja ta dla Rosjan zakończyła się niepowodzeniem i utratą ponad 10 000 zabitych. W wyniku jesiennej kontrofensywy armii austro-węgierskiej nastąpiło zdjęcie oblężenia z twierdzy.

Następnie Watson omówił okoliczności powtórnego okrążenia twierdzy przez Rosjan (Barrier), do którego doszło w wyniku ponownego odwrotu armii austro-węgierskiej wymuszonego głównie przez niepowodzenia wojsk państw centralnych na ternie Królestwa Polskiego. Drugie ponad czteromiesięczne oblężenie Przemyśla stanowi właściwy rdzeń *The Fortress*. Autor przedstawił je w rozdziałach „Isolation”, „Starvation” i „Armageddon”. Tym razem Rosjanie, wyciągając wnioski z poprzednich walk, zmienili taktykę, rezygnując z bezpośredniego szturmu na rzecz blokowania załogi Przemyśla – używając w tym celu specjalnej Armii Oblężniczej pod dowództwem gen. Andreja Seliwanowa. Watson pokazał w swej pracy wszystkie aspekty oblężenia – nie tylko operacje wojskowe, lecz także życie codzienne twierdzy. Głównym problemem wobec niedostatecznych zapasów stała się aprowizacja 131 000 żołnierzy i ponad 30 000 cywili. Podstawą wyżywienia było mięso końskie i erzac chleba (z wiórami drewnianymi). To i stopniowe zmniejszanie racji żywnościowych spowodowało wystąpienie głodu

wśród obrońców twierdzy. Zaczęły się także epidemie, w których rezultacie co piąty żołnierz był chory. Żołnierze pełniący służbę w okopach padali z głodu i wyczerpania. W wyniku tej sytuacji, jak napisał Watson, „garnizon forteczny stał się armią zombie”. Całość zwieńczona jest zakończeniem („Epilogue: Into the Dark”), w którym autor omówił doraźne i dalekosiężne skutki operacji przemyskiej.

Jednym z istotnych wątków podniesionych w pracy jest próba scharakteryzowania i oceny austro-węgierskiego korpusu oficerskiego. Jak stwierdził Watson, gdy żołnierze forteczni cierpieli głód i choroby, wielu z ich oficerów uciekało przed służbą liniową oraz korzystało z ukradzionych zapasów jedzenia oraz usług prostytutek. Jednocześnie wyższe dowództwo całkowicie obojętne na los podległych im jednostek zarządzało bezsensowne operacje przynoszące tylko krwawe straty. Szczególnie krytycznie autor *The Fortress* ocenił Franza Conrada von Hötendorfa oraz dowódcę twierdzy Hermanna Kusmanka. Pierwszemu zarzucił, że kierowany chęcią umocnienia swej pozycji zarządził skazaną na klęskę zimową ofensywę, która miała odblokować twierdzę przemyską, a przyniosła ogromne straty ludzkie – 670 000 poległych i wziętych do niewoli. Conrad zdaniem Watsona hołdował anachronicznej taktyce walki piechoty nieprzystającej do realiów pola bitwy na początku XX w. Jak napisał autor *The Fortress* – austriacki szef sztabu generalnego, „jak większość ówczesnych dowódców, był zdecydowanym zwolennikiem działań ofensywnych, ale wyróżniał się swoim przekonaniem, że wola żołnierza pozwala mu zdobyć przewagę nad przeciwnikiem. W sposobie myślenia Conrada artyleria nie była potrzebna, aby torować drogę piechocie idącej do ataku. W wydanym przez niego podręczniku z 1911 r. twierdził, że twarda fizycznie, zdeterminowana i agresywna piechota może sama decydować o bitwie”⁵. Generał Kusmanek nie był lepszy – kłamiąc o nadchodzącym uwolnieniu Przemyśla nakazał bezsensowny i bezskuteczny atak, w którym biorące udział jednostki straciły ponad 70% swych stanów wyjściowych⁶. Jak wynika z powyższego, Watson widział korpus oficerski monarchii Habsburgów jako zdeprawowany i niekompetentny. Nie jest w tej ocenie odosobniony⁷. W tym zakresie lepiej

⁵ A. Watson, *The Fortress*, s. 33–34.

⁶ Tamże, s. 204.

⁷ Podobnie uważa współcześnie większość historyków zajmujących się historią armii austro-węgierskiej w latach I wojny światowej; tytułem przykładu zob.: H. Angermeier, *Der österreichische Imperialismus des Feldmarschalls Conrad von Hötendorf*, w: *Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag*, Hrsg. D. Albrecht, München 1969, s. 777–792; S.R. Williamson Jr., *Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More*, w: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, eds. S.R. Williamson Jr., P. Pastor, New York 1983, s. 13; L. Sondhaus, *Franz Conrad von Hötendorf. Architect of the Apocalypse*, Boston 2000, *passim*.

ocenił zarówno przygotowanie korpusu oficerskiego, jak i taktykę armii rosyjskiej, która wyciągnęła jego zdaniem wnioski z przegranej wojny japońsko-rosyjskiej. Pewną wadą książki jest brak odpowiednich map należycie ilustrujących opisywane przez autora działania militarne.

Watson podjął też, opierając się na klasycznych już pracach Reinharda Nachtigala⁸ i Alona Rachamimova⁹, wątek losu austriackich obrońców twierdzy po jej kapitulacji. Rosjanie zabili część jeńców, a pozostałych przetransportowali w głąb imperium Romanowych, by jak napisał, zginęli, budując „kolej śmierci”¹⁰. Warto podkreślić, że ich los nie był jednakowy – po wzięciu do niewoli żołnierze armii austro-węgierskiej zostali zgodnie z dyrektywą rosyjskiego Sztabu Generalnego podzieleni ze względów narodowościowych na dwie kategorie. Pierwszą mieli stanowić jeńcy „niebezpieczni”, do których zaliczano Niemców, Austriaków i Węgrów; drugą grupę stanowić mieli jeńcy „przyjaźni”, czyli należący do narodów słowiańskich. Konsekwencją wyodrębnienia obu kategorii jeńców był zamiar kierowania tych pierwszych do obozów zlokalizowanych w azjatyckiej części Rosji, ci drudzy zaś mieli pozostać w Europie. Jednak w praktyce z powodu liczby jeńców wziętych do niewoli przez Rosjan (ponad milion żołnierzy) zasady tej nie udało się utrzymać i w rezultacie większość jeńców – obrońców twierdzy – znalazła się na terenie generałgubernatorstwa turkiestańskiego w Azji Centralnej. Jak wynika z korespondencji jenieckiej, jeńcy z Przemyśla trafili m.in. do Aszchabatu, Kangi, Złotej Ordy, Taszkientu¹¹. Znacząca ich liczba znalazła się także w obozach w Omsku i Pietropawłowsku w obwodzie akmolińskim na Syberii¹².

Watson posiada umiejętność przeskakiwania w narracji od planu ogólnego – charakteryzującego działania na szerokim froncie – do szczegółu ilustrującego te ogólne spostrzeżenia. Jednak najważniejszą zaletą jego pracy jest osadzenie w szerokim kontekście społecznym, gospodarczym i kulturowym opisywanych wydarzeń militarnych. Ten kontekst jest obecny od pierwszych kart jego książki. Przykładowo, przedstawiając sytuację po pierwszych klęskach armii austro-węgierskiej, nie omieszkał opisać hysterii szpiegowskiej, której ofiarami stali się

⁸ R. Nachtigal, *Russland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*, Remshalden 2003.

⁹ A. Rachamimov, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front*, Oxford 2002.

¹⁰ Chodzi o budowę kolei murmańskiej.

¹¹ *Wielka Wojna w polskiej korespondencji zatrzymanej przez cenzurę austro-węgierską. Materiały polskich grup cenzury z lat 1914–1918*, oprac. P. Brudek, J. Molenda, J.Z. Pająk, t. 2, cz. 2–4, Warszawa 2018 (Metamorfozy Społeczne 14), s. 35, 45, 98.

¹² Tamże, s. 74, 125, 163, 196

Rusini i Żydzi, nie tylko w tym czasie internowani¹³, lecz wręcz zabijani, tak jak się to stało w Przemyślu, gdzie ułani austriaccy zarabali szablami 44 Rusinów prowadzonych do Starostwa¹⁴. Także charakteryzując wydarzenia po zdobyciu twierdzy przez Rosjan, opisał przeprowadzane przez nich czystki etniczne, przede wszystkim dotyczące mieszkających tu Żydów. Ukazał również los cywilów znajdujących się w tej części Europy. Po przeczytaniu książki Watsona jej czytelnik uświadamia sobie, że w przeciwieństwie do wcześniejszych konfliktów zbrojnych I wojnę światową prowadzono z prawdziwie nowoczesnym barbarzyństwem.

Jerzy Z. Pająk (UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH)

ORCID: 0000-0001-8883-4568

O autorze:

dr hab. Jerzy Z. Pająk – profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, pracownik Zakładu Historii XIX wieku w Instytucie Historii.

Zainteresowania naukowe: historia społeczna i polityczna XIX i XX w., głównie historia Europy Centralnej i Polski w latach 1914–1918 oraz biografistyka.

e-mail: jerzypajak@op.pl

¹³ Do końca września aresztowano na terenie Galicji ponad 10 000 osób podejrzanych o sprzyjanie Rosjanom; J.Z. Pająk, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach wielkiej wojny 1914–1918*, Kielce 2012, s. 87.

¹⁴ Z. Lasocki, *Polacy w austriackich obozach barakowych dla uchodźców i internowanych (wspomnienia z czasów wojny światowej byłego posła do parlamentu austriackiego)*, Kraków 1929, s. 87.